

Klímaválság és kapitalizmus. Egy ökomarxista javaslat

Marosán Bence Péter

A Magyar Politikatudományi Társaság XXVI. Vándorgyűlése

2021. Június 3-4, Debreceni Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A különböző szakértői jelentések szerint az éghajlatváltozás jelenlegi tendenciái alapvető módon fogják megváltoztatni az egész bolygó körülményeit, és rajta az emberiség helyzetét, és alapvetően nem pozitív irányban.¹ Az éghajlatváltozás pontos várható hatásairól intenzív szakmai viták folynak; arról tehát, hogy milyen területeken, mennyiben és mennyire fogja negatívan érinteni a klímaváltozás az emberiség helyzetét globálisan és lokálisan, illetve a földi ökoszisztéma különböző régiót és szektorait. Néhány „klímaszkeptikus” hangot leszámítva azonban (melyek szerint a termelés és károsanyagkibocsátás jelenlegi rendszere nagyjából úgy jó, ahogy van, legfeljebb kisebb korrekciókra lehet szükség), a többségi, bizonyos mértékig konszenzusosnak mondható vélemény az, hogy mind az emberekre, mind a nem-emberi élővilágra a klímaváltozás alapvetően negatív hatással van, és muszáj változtatni életmódunkon, mind a magunk, mind a nem-emberi élővilág és élőkönyezet érdekében.

Az üvegházhatású gázok és egyéb károsanyagok kibocsátásának mérséklésében jelenleg a kibocsátó országok meglehetősen mérsékelt eredményeket értek el – ami részben annak is köszönhető, hogy a jelenlegi termelési struktúra (a globális kapitalista termelési mód) nem nagyon kedvez annak, hogy a megfelelő anyagok kibocsátásával járó termelési rendszert megváltoztassa, még akkor is, ha a veszélyek és a negatív tendenciák és fejlemények egyre inkább kézzel foghatóbbak. A gazdagabb országok és speciálisan a kedvezőbb helyzetben lévő társadalmi rétegek ellenérdekeltek az életmódjukat bizonyos fokig kedvezőtlenül érintő radikálisabb változásokban, és rendre meg is találják annak a módját, hogy érvényesítsék érdekeiket, és amennyire csak lehet, fékezzék a változtatási törekvéseket.² A károsanyagkibocsátásban élen járó országok sokszor mintegy a saját országuk, illetve a globális emberiség legszegényebb rétegeit tolják maguk előtt afféle „túszokként”, mondván, hogy azok, akik a károsanyagkibocsátás drasztikus mérséklését követelik, gyakorlatilag a legszegényebb rétegek felemelkedésének fekszenek keresztbe.

A klímaválság kezelésével számos olyan filozófiai és politikai pozíció foglalkozik, mely a probléma hosszútávú megoldását a kapitalizmus keretein belül képzelel el. A „klímaetika” az alkalmazott etika egyik fontos ága, és a klímaetika nem kell, hogy szükségképpen a kapitalizmus kritikájával, adott esetben elutasításával járjon együtt.³ Az előadás első részében a jelenlegi legfontosabb klímaetikai pozíciókat fogom áttekinteni.

Az előadás második részében viszont ökomarxista alapokon szeretnék érvelni egy „klímabarát” etikai és politikai filozófiai modell mellett; melynek egyik legfontosabb elképzelése az, hogy lehetséges olyan lokális és globális klímapolitika, mely egyfelől elősegíti a klímakatasztrófa elkerülését, másfelől nem hátráltatja, hanem előmozdítja a szegényebb rétegek felemelkedését – részben az újraelosztási viszonyok megváltoztatásával. Az ökomarxizmus,⁴ illetve az ökoszocializmus pozíciójával összhangban

¹ Ld. ezzel kapcsolatban pl.: Kapelner Zsolt 2018, Dippold Ádám 2021.

² Vö. pl. Hegyeshalmi Richárd 2021.

³ Ehhez: Kapelner 2018.

⁴ Az ökomarxizmus témaköréhez mindenekeelőtt: Antal Attila 2018a, 2018b.

én is azt a nézetem vallom, mely szerint a jelenlegi ökológiai és vele összefüggésben klimatológiai válságért mindenekelőtt a kapitalista termelési mód a felelős. Amit az előadásban javasolni szeretnék az nem forradalom, ami radikálisan és mintegy „egycsapásra” átformálja az egész termelés rendszerét (ez ritkán szokott jól elsülni), hanem ökomarxista alapokon szeretném olyan alulról jövő kezdeményezések fontosságára ráirányítani a figyelmet, amelyek fokról-fokra változtatnak a termelés és az újraelosztás jelenlegi rendszerén, úgy, hogy közelebb kerüljünk egy igazságosabb, fenntarthatóbb és környezetbarátabb társadalomhoz.

I. „Kapitalizmusbarát” klímaetikák

Az úgynevezett „klímaetika” az alkalmazott etika egyik lényeges és egyre többet vitatott és tárgyalt területe. Különösen az elmúlt harminc évben kezdett feljönni és egyre népszerűbbé válni ez a diszciplína, mióta a klímaváltozás negatív hatásairól alkotott szaktudományos konszenzus is megszilárdulni látszott.⁵ Az álláspontok egy jelentős része az éghajlati válság problémáját nyíltan vagy hallgatólagosan, de a kapitalista termelési mód keretei között képzelte el kezelni vagy megoldani. Vagyis ezek az álláspontok azon a hallgatólagos előfeltevésen alapultak, illetve alapulnak, hogy kapitalizmus és éghajlati válság, illetőleg tágabban ökológiai krízis között kontingens kapcsolat van; tehát létezik klímabarát kapitalizmus is.

Ilyen kapitalizmusbarát klímaetikai koncepciók közül – mindenekelőtt a „ki fizesse meg a klímaváltozás költségeit” kérdéskör területéről – hármat is ki lehet emelni.⁶ Az első a „Fizessenek a felelősök” alapelve („Polluter Pays Principle”). Eszerint vannak nemzetek, közösségek, társadalmi rétegek amelyek felelőssé tehetők a jelenlegi klímaválságért, és vannak más országok, népek, közösségek, rétegek, stb. amelyek kevésbé hibáztathatók jogosan. Akik a jelenlegi válságot a minden határon túlhajtott termeléssel és a mindent felülíró gazdasági növekedési princípiummal és profitmaximalizációs elvvel előidéztek, azoknak is kellene a válság költségeit viselniük; és azoknak is kéne élenjárniuk a válság kezelésében, végső soron a megoldásában is. Ilyen álláspontot képviselnek mindenekelőtt Mizan Khan, de ez az OECD hivatalos irányelve is, 1972 óta.⁷

Ez az elképzelés jól hangzik, és szépen összecseng a morális intuíciónkkal is. Ahogy Kapelner Zsolt fogalmaz: „Ha betöröm az ablakodat, az én dolgom kifizetni – így igazságos”.⁸ Ezzel a felfogással azonban több baj is van. Egyfelől a klímaválság hátterében annyira bonyolult kauzális történet áll, hogy nem rekonstruálható tökéletes bizonyossággal az, hogy kicsoda, és milyen mértékben felelős a jelenlegi kialakult helyzetért – ebben a megfogalmazásban mindenekelőtt a felelősség pontos mértéke az, ami kérdésessé tehető. Másfelől, amikor a szennyezés elkezdődött, akkor még nem lehetett világosan (néhányak szerint: sehogyan sem) látni, hogy ebből baj lesz, illetve, hogy ebből mekkora baj lesz, vagy baj lehet. A ma élő emberek pedig nem tehető felelőssé őseiknek a múltban elkövetett károsanyag kibocsátásáért. Nem vagyok felelős személyemben is azért, amit alkalmasint ükapám csinált.

Ezt az első álláspontot kritizálva bontakozott ki és terjedt el egy másik, alternatív felfogás, mely szerint „fizessen az, aki tud!” A klímaválság megoldását mindenekelőtt azon nemzeteknek és államszövetségeknek kellene intéznie, amelyek a legtehetősebbek, amelyek a leginkább el vannak

⁵ Vö. Kapelner 2018.

⁶ Az alábbi ismertetés Kapelner Zsolt publikációin nyugszik. Mindenekelőtt: Kapelner 2018. Azután: 2019a, 2019b, 2019c.

⁷ Khan et al. 2015, OECD: <https://www.oecd.org/env/48943696.pdf>

⁸ Kapelner 2018.

látva erőforrással, hogy ezt a problémát hatékonyan kezelni tudják. A szegényebb, és alapból is kevésbé szennyező országok számára épp elég kihívást ad, hogy országukban felszámolják a nyomort, és felzárkóztassák a szegényebb rétegeket; és épp ezért a problémakomplexum kezelését elsősorban a leggazdagabb, vagy legalábbis világviszonylatban tehetőseknek mondható (leginkább a fejlett országok közé tartozó) nemzetekre kellene bízni. Ezt a nézetet hangoztatják többek között Henry Shue és Darrel Moellendorf.⁹

Ezzel az állásponttal a legfőbb probléma az, hogy függetleníti a probléma kezelését a felelősség kérdésétől, és teljesen a hatóképesség függvényévé teszi a klímaetikai, illetve klímapolitikai kötelezettségeket, ami viszont etikai szempontból szintén problematikus dolog. Ha a felelősség mértéke nem is állapítható meg egészen pontosan, nyilvánvalóan eltérő mértékben felelősek a föld országai és népei a kialakult helyzetért, és ezt az eltérő felelősséget bele kellene kombinálni a megoldásra tett kísérletekre vonatkozó kötelezettségvállalásokba, illetve alapelvekbe. Nem csak azt kellene figyelembe venni, hogy egyik-másik ország mennyire tehető, hanem azt, hogy aránylag mennyire felelős a jelenlegi éghajlati válságért.

Ezért a legtöbb mai klímaetikai nézet megpróbálja kombinálni a „fizessenek a felelősök” és a „fizessen, aki tud” elveit. Ilyen differenciális elvet próbálnak alkalmazni többek között Dominic Roser és Christian Seidel, akik azt javasolják, hogy a klímaváltozás elleni küzdelem terheit igazságosan osszuk szét „a világ országai közt az 1980 utáni kibocsátások arányában”.¹⁰ Paul Baer és munkatársai a felelősség elvét Rosernél és Seidelnél jóval hangsúlyosabban ellensúlyozzák a fizetőképesség elvével; mondván, hogy a klímaváltozás terheit úgy kell megosztani, hogy abban fokozottabb mértékben vegyék figyelembe az egyes országok fizetőképességét, és lehetőleg minél kevésbé terheljék meg a szegényebb országokat.

Ilyen kombinált megoldást kínál továbbá Simon Caney, aki egy általa „hibrid nézetnek” („hybrid view”) nevezett megoldást propagál. Eszerint alkalmazzuk először a „fizessenek a felelősök” elvet, majd a „fizessen, aki tud” elvet azokra, akik megmaradtak a „fizessenek a felelősök” elv alkalmazása után.¹¹ Ezt a felfogást bírálja azután Carl Knight, aki azt mondja, hogy Casey modellje még mindig eléggé rugalmatlan, és nem veszi figyelembe az egyes országok speciális helyzetét (például, hogy a hideg égövi országok többet kénytelenek fűtés céljából kibocsátani, mint a meleg égövi államok), és azt, hogy az egyes kibocsátott anyagok ténylegesen mennyire terhelik meg a környezetet.¹²

II. Egy ökomarxista javaslat

A fentebb ismertetett modellek egyik közös jellemzője, hogy mindegyik a termelés és társadalmi struktúrák jelenlegi rendszerén belül képzelel el a klímaválság megoldását, illetve hallgatólagosan vagy kifejezetten azt előfeltételezi, hogy van „klímabarát” kapitalizmus. A jelen előadás második felében ahhoz az ökoszocialista, illetve ökomarxista nézethez szeretnék csatlakozni, amelynek egyik fontos meggyőződése, hogy a kapitalizmus lényegi szerkezeténél fogva felelős az ökológiai válság, és azon belül a klímaválság kialakulásáért és folyamatos fenntartásáért; és hogy az ökológiai válság, sajátosan pedig a klímaválság végérvényes megoldásáért szükségszerű, hogy a kapitalista termelés lényegi struktúrájában eszközöljünk bizonyos alapvető változtatásokat.

⁹ Shue 1999, Moellendorf 2002.

¹⁰ Kapelner 2018. Roser & Seidel 2016.

¹¹ Caney 2010.

¹² Knight 2011.

Az ökomarxisták a jelenlegi globális kapitalista termelési mód lényegileg marxista alapvetésű kritikáját szeretnék nyújtani, amely az emberi életet és a termelést a globális ökoszisztéma lényegénél fogva önállóan alrendszerként fogja fel; a kapitalizmust pedig egy olyan sajátos termelési módként, amely az emberi élet lehetőségeit – összehasonlítva a korábbi termelési rendszerekkel – az egyik oldalon határtalanul kitágította, a másik oldalon viszont ez a termelési mód és rendszer olyan alakot öltött, hogy az alapvetően megzavarta a globális ökoszisztéma folyamatait, és a Földön zajló körforgásos folyamatokat, amelyeknek a kapitalizmus előtt az ember többé-kevésbé de mégis harmonikus része volt; (a kapitalizmus előtti környezetpusztítást is ideszámítva). Az ökomarxizmus a '70-es évektől kezdett el határozott körvonalakat öltő, önálló szellemi áramlattá válni; és most már négy nemzetközi, akadémiai folyóirat is fórumként szolgál az ökoszocialista és ökomarxista diskurzusok számára: a „Climate and Capitalism”, a (már sokkal régebben is létező) „New Left Review”, a „Monthly Review” és különösen a „Capitalism, Nature, Socialism” c. folyóirat.¹³ A „Climate and Capitalism” c. orgánium önmagában a kapitalizmus generálta éghajlati problémák feltárására, ismertetésére és megvitatására, illetve éghajlati krízis és kapitalizmus kapcsolatának vizsgálatára szakosodott.

Ennek a mozgalomnak a talán legfontosabb gondolata az a Marxtól származó elképzelés, mely szerint a kapitalizmus ember és természet anyagcseréjében törést okozott; és ameddig kapitalizmus létezik, addig ez a törés is fennmarad, és problémák örökös forrásául szolgál mind az ember, mind a természet számára.¹⁴ Ez a „metabolikus törés” vagy „szakadás” elidegeníti az embert önmagától és a természettől, a természet emiatt csak instrumentális és dologi terminusokban tud megjelenni, mint a kapitalizmus árufétes viszonyai közepette szinte minden. Marx valamint az ökomarxisták szerint ez a metabolikus törés állandó akadályként szolgál az emancipáció véghezvitelében, valamint abban, hogy az ember felszámolja az elidegenedés körülményeit. Az ökomarxisták szerint a klímaválság csak egyik szegmense ennek a komplex problémaegyüttesnek; a metabolikus törés egyik egyenesági következménye, mely a többi ökológiai problémával együtt szabadult ki ebből a részből, ebből a Pandora Szelencéjéből.¹⁵

Hogyan lehet ezt a problémaegyüttest orvosolni? Erre az ökomarxisták többféle megoldást is szoktak kínálni, de többnyire mindenképpen az alulról építkező, a felvilágosításon és ismeretterjesztésen alapuló megoldásokat szokták preferálni. A helyzet az, hogy a 21. századi ökomarxisták (ökoszocialisták és ökoanarchisták) közül viszonylag kevesen gondolják azt, hogy egy – akár lokális, akár nemzetközi – proletárforradalomnak kellene elsöpörnie a kapitalizmust, és történelmi távlatokban relatíve rövid idő alatt kellene átalakítani a jelenlegi társadalmi és termelési struktúrákat. Inkább a jelenlegi kapitalizmus fokozatos, lépésről-lépésre történő transzformációját, a tőke folyamatos visszaszorítását, és a tőkés termelési mód folytonos átalakítását propagálják, akár implicit, akár explicit módon.

Részben az egyénekre való ráhatáson keresztül, kisebb közösségek aktivizmusából kiindulva. Az ökoanarchisták (pl. Murray Bookchin) a kapitalista termelési módból való csoportos, kommunák formájában való kilépést proponálják. Az ökoszocialisták, ökomarxisták, hogy egyéni, majd közösségi szinten hagyjunk fel a kapitalista modellt követő, támogató fogyasztási és termelési szokásainkkal, a termelést a természet működésére vonatkozó ismereteink révén folyamatosan alakítsuk át, és ezt fokozatosan ültessük át – amikor és ahogy csak módunk van – a hazai és nemzetközi jogi gyakorlatba, fokozatosan rakjuk le egy ilyen ökoszocialista perspektíva intézményes alapjait is.

¹³ Vö. Antall 2018a, 2018b, Koltai Mihály Bence 2010.

¹⁴ Vö. pl. John Bellamy Foster & Brett Clark 2010, John Bellamy Foster 2013, John Bellamy Foster & Paul Burkett 2016.

¹⁵ Vö. pl. Del Weston 2014, különösen: 66-67.o.

Vagyis az ökoszocialistáknak, ökomarxistáknak magától értetődő módon ki kell lépniük az akadémiai keretek közül, és a gyakorlati-politikai síkon is azért kell küzdeniük, hogy megteremtsék annak emberi, intézményi, jogi, politikai, praktikus feltételeit, hogy elképzeléseik minél előbb megvalósuljanak. Ember és természet anyagcseréjében keletkezett törés, amelynek az emberi és nem-emberi természetet egyaránt sújtó klímaválság is a következménye, csak így gyógyítható be.

Irodalom

- Antal Attila (2018a): „Ökológiai marxizmus: az „ökológiai Marx” és annak felfedezése”. In Antal Attila, Földes György, Kiss Viktor (szerk.): *Marx... Interpretációk, irányzatok, iskolák*. Budapest: Napvilág kiadó.
- Antal Attila (2018b): „Az antropocén és az ökológiai marxizmus”. In *Korunk*, 2019 február (XXX/2). 49–57.
- Canes, Simon (2010): „Climate change and the duties of the advantaged”. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 13 (1), 203-28.
- Dippold Ádám (2021): „Legutóbb a jégkorszak után változott olyan gyorsan a Föld vegetációja, mint most”. Hyperlink: <https://qubit.hu/2021/05/21/legutobb-a-jegkorszak-utan-valtozott-olyan-gyorsan-a-fold-vegetacioja-mint-most> (Utolsó hozzáférés ideje: 2021. 09. 27.).
- Burkett, Paul és Foster, John Bellamy (2016): *Marx and the Earth. An Anti-Critique*. Leiden-Boston: Brill.
- Foster, John Bellamy és Clark, Brett (2010): „A gazdagság paradoxonja: kapitalizmus és környezetrombolás”. *Eszmélet* (22. évfolyam, 86. szám), 73-91. Fordította: Konok Péter.
- Foster, John Bellamy (2013): „Marx and the Rift in the Universal Metabolism of Nature”. In *Monthly Review*, Dec 01, 2013.
- Hegyeshalmi Richárd (2021): „Radikális változtatásokkal még elkerülhetjük a katasztrófát, de ha nem sikerül, élehetetlen pokollá válik a Föld”. Hyperlink: <https://qubit.hu/2021/08/11/radikalis-valtoztatásokkal-meg-elkerulhetjuk-a-katasztrofat-de-ha-nem-sikerul-elhetetlen-pokolla-valik-a-fold> (Utolsó hozzáférés ideje: 2021. 09. 27.)
- Kapelner Zsolt (2018): „Ki fizessen a klímaváltozásért? Aki okozta, vagy akinek van pénze?”. Hyperlink: <https://qubit.hu/2018/04/07/ki-fizessen-a-klimavaltozasert-aki-okozta-vagy-akinek-van-penze> (Utolsó hozzáférés ideje: 2021. 06. 03.).
- Kapelner Zsolt (2019a): „Kötelességem kevesebb műanyag zacskót használni most, hogy nyakunkban a klímaváltozás?”. Hyperlink: <https://qubit.hu/2019/07/18/kotelessegem-kevesebb-muanyag-zacskot-hasznalni-most-hogy-nyakunkban-a-klimavaltozas> (Utolsó hozzáférés ideje: 2021. 09. 27).
- Kapelner Zsolt (2019b): „Erkölcsei kötelességünk vegetáriánussá válni?”. Hyperlink: <https://qubit.hu/2019/05/04/erkolcsi-kotelessegunk-vegetarianussa-valni> (Utolsó hozzáférés ideje: 2021. 09. 27).
- Kapelner Zsolt (2019c): „Szabad-e gyereket vállalni a klímaváltozás korában?”. Hyperlink: <https://qubit.hu/2019/04/14/szabad-e-gyereket-vallalni-a-klimavaltozas-koraban> (Utolsó hozzáférés ideje: 2021. 09. 27).

- Khan, Mizan, Ciple, David és Roberts, Timmons (2015): *Power in a Warming World: The New Global Politics of Climate Change and the Remaking of Environmental Inequality*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Koltai Mihály Bence (2010): „Ökomarxizmusok”. In *Eszmélet* (22. évfolyam, 86. szám), 70-72.
- Knight, Carl (2011): „Climate change and the duties of the disadvantaged: reply to Caney”. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 14 (4). pp. 531-542.
- Moellendorf, Darrel (2002): *Cosmopolitan justice*. Boulder. , Boulder, Colorado: Westview Press.
- Roser, Dominic & Seidel, Christian (2016): *Climate Justice: an Introduction*. Ford. Ciaran Cronin. London & New York: Routledge.
- Shue, Henry (1999): “Global Environment and International Inequality.” *International Affairs* 75 (3), pp 531-545. 1999.
- Weston, Del (2014): *The Political Economy of Global Warming: The Terminal Crisis*. London & New York: Routledge.